

ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ЯК ВИКЛИК СИСТЕМАМ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

РАДЗІВІЛЛІ Олександр Анатолійович,

кандидат геолого-мінералогічних наук, кандидат юридичних наук, доцент,
Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету

У статті узагальнено робочі результати дослідження автора з закономірностей динаміки суспільств – як соціальних мультирівневих, дисипативних, динамічних систем, підданих різномасштабним флуктуаціям, та характеристики впливу на них концептуальних, зокрема концептуальних деонтологічних систем, сформованих як в межах, так і за межами суспільств.

Ключові слова: соціальні системи, суспільні відносини, система регулювання суспільних відносин.

Постановка проблеми. Сучасне людство впродовж багатьох поколінь перебуває в режимі «епохи зміни знаків» циклічних (флуктуаційних) геосоціальних процесів кількох рівнів-масштабів. Ці зміни мають квазікатастрофічний спонтанний характер, а суперпозиція змін кількох рівнів закономірно посилюють глобальні кризові явища на порядки. Можливість мінімізації негативної дії глобальної кризи обумовлена мотиваціями й діями кожного сучасного жителя планети. Важливою умовою такої «мінімізації» було б поширення — на рівні загальної суспільної свідомості — знань про основні закони соціальної й культурної динаміки, поруч з почуттям загальнолюдської солідарності і конструктивним оптимізмом, побудованим на повазі до і вірі в можливість Людини Розумної. Парадигма нової системи наукових знань, яку П. Т. де Шарден характеризує як синтез найкращих надбань матеріалістичного й ідеалістичного світоглядів [17, с. 37-38; с. 58], має також будуватися на цих засадах, зокрема на органічній взаємодії наук про Всесвіт, Землю і Людину в поєднанні з непорушністю морально-етичних засад наукової й просвітницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальна основа дослідження побудована на власному аналізі філософських ідей, перш за все І. Канта [6], компіляції узагальнень з розвитку філософської й соціально-правової думки Д. Себайна і Т. Торсона [15], Г. Бермана [2]. Використані також ідеї авторів концепції ноосфери Е. Леруа. В. І. Вернадського і П. Т. де Шардена [17, с.34], дослідження й висновки з закономірностей соціальної динаміки А. Тойнбі [19], П. Сорокіна [16], Л. Гумільова [5], В. Мак-Ніла [7].

Конкретно в основу авторської концепції покладені ідеї: діалектичного характеру розвитку Г. В. Ф. Гегеля; дисипативних систем — І. Пригожина, [10]; реальності регіональних цивілізацій і «віртуальності» загальнолюдської, (принаймні до кінця ХХ ст.) А. Тойнбі [19]; міжрегіональної дифузії цивілізації В. Мак-Ніла [7]; алгоритмізації розвитку регіональних цивілізацій і етносів — А. Тойнбі, Л. Гумільова [19, 5]; алгоритмічної послідовності форм держави: поліс–імперія–держава–нація — Т. Себайна і П. Торсона [15]; флуктуаційна модель соціальної й культурної динаміки, вчення про типи культури й новий метод дослідження логіко-змістовної інтеграції П. Сорокіна [16], вчення про еволюцію як «перервну рівновагу» Г. Спенсера, вдосконалену моделями катастроф і спонтанності С. Хагена та ін.) [20].

Наукова новизна положень статті. Розвиток «*Людства Розумного*» на Землі (як і низку менш масштабних соціальних явищ) автор описує алгоритмом «діалектичної тріади розвитку», в якій «*тезою*» (від верхнього палеоліту до неоліту, 40 – 10 тис. до н.е.) стала епоха появи і становлення Людства, пізнання ним себе і планети: джерелом благ в цей час були власні, переважно колективні зусилля людей; «*антитезою*» тріади (від неолітичної революції — донині, включаючи всю цивілізацію) стала епоха, коли в основу суспільного ладу було покладено експлуатацію людини людиною: не будучи засобом створення благ, експлуатація як головний засіб їх здобуття обумовила конфліктність усього цього періоду — «війну всіх проти всіх», для стримування якої розвинулися найважливіші інститути цивілізації — Держава і Право [14, с. 4-6].

Сучасний період є часом відносно розтягнутого (близько 300 років) переходу до третьої стадії — **Синтезу** — «зрілості» й динамічної рівноваги Людства з Планетою. Ознаками цього переходу є: відмова від станово-класових соціальних інституцій і цінностей; формування держав-націй, громадянського суспільства, демократичних і конституційних принципів; розвиток системи захисту прав і свобод людини; формування світового порядку, побудованого на міжнародному праві, зокрема десяти його основних принципах; зміна монокультурної — мультикультурною моделлю загальнолюдської

цивілізації, «конфліктуючого» — солідариським тлумаченням історії; «етатиського» праворозуміння — соціологічним, суб'єкт-об'єктного стилю міжлюдських відносин — інтерсуб'єктивним [9, с. 38]. Концептуальним гаслом переходу до епохи синтезу може стати принцип відношення до Людини І. Канта: «*Людина не може бути знаряддям – тільки метою*» [18, с. 35].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є узагальнення робочих результатів дослідження особливостей суспільств як соціальних мультирівневих, дисипативних, динамічних систем, підданих різномасштабним флуктуаціям та ін. процесам і концептуальних деонтологічних систем, діючих в межах суспільств і впливаючих на їхню динаміку, систематизація основних закономірностей взаємозв'язку «станів» суспільств і систем регулювання суспільних відносин в них.

Виклад основного матеріалу. Антропологія виходить з того, що наукові знання й суспільна свідомість Людства будуються, переважно, на апіорному очікуванні впорядкованості й системної організованості об'єктивної реальності. Отже, будь-яка *система* є, перш за все, продуктом наших «*впорядковуючих очікувань*», і якщо вона не моделюється як повністю закрита, то це — впорядкована сукупність елементів, що зберігає свою цілісність за рахунок переваги (очікуваної чи підтвердженої) внутрішніх зв'язків над зовнішніми.

Системний підхід вимагає умовного «*стану рівноваги*» між об'єктом і суб'єктом дослідження, перш за все для визначення *константи (інваріантів)* досліджуваного явища. Загалом є *три* типи такої *рівноваги*: *статичний*, *динамічний* і *еволюційний* [12]. Кожен тип — це питомий *режим дослідження*, що має наслідком формалізацію отриманих знань у вигляді, відповідно: *статичної*, *динамічної* чи *еволюціонуючої* систем. Отже *ідеальна універсальна система знань* — як постійно триваючий процес і наслідок взаємодії суб'єкта й об'єкта дослідження (Людства і «об'єктивної реальності») — має бути *відкритою системою в стані еволюційної рівноваги*, яка збалансовано розвиває рівні узагальнення (інші можливі терміни — рівні «константизації» або «інваріантизації») знань у процесі їх постійного надходження. Стан еволюційної рівноваги проходять більшість реальних систем — від геосфер планети до екологічних і соціальних систем — але лише у періоди їх «первинного» найбільш інтенсивного розвитку.

Для дослідження закономірностей соціальної й культурної динаміки соціальні науки залучають поняття, методи й моделі наук природничих. «Неонатуралізм» у соціально-правових дослідженнях другої половини ХХ ст. сприяв широкому застосуванню таких понять постнекласичної фізики як: самоорганізація й синергетичні (кооперативні) явища; теорія катастроф, зокрема теорія біфуркацій; моделі дисипативних систем та ін. [1, 3, 9, 10, 11, 13, 14, 20, 21]. Розглянемо коротко зміст цих понять з точки зору їх придатності для соціологічного моделювання.

Самоорганізація розглядається як процес спонтанного утворення впорядкованості з хаосу — потенційне системоутворення. Подібного роду спонтанності у природних і соціальних явищах відбуваються як *кооперативний ефект* (синергізм), при якому елементи системи, тотально збуджуючись, підносяться на новий енергетично-інформаційний рівень, протиставляючись своєму оточенню [3, с. 14]. Збудження може бути не тотальним, а бінарним, поляризуючи збуджені елементи в двох узагальнено альтернативних якостях — тоді спонтанність носитиме характер *біфуркації*.

Для спонтанної самоорганізації системи необхідні певні *параметричні передумови* — особливий стан невірноваженості, що тяжіє до майбутньої рівноваги, який П. Кюрі назвав «дисиметрією» [22, с. 274]. *Дисиметрія* розуміється одночасно і як відхилення від загально-статистичної рівноваги, і як потенціал відновлення порушеної рівноваги. Стан *дисиметрії* є одним з можливих наслідків *суперпозиції* — накладки безлічі полів-континуумів, внаслідок чого їх параметри в одних просторово-часових гармонійно складаються, в інших (таких поглинаюча більшість) — дисгармонійно розсіюються. *Принцип суперпозиції* [22, с. 48] розкриває комбінаторну природу *еволюції* (природної й соціальної динаміки): суперпозиція створює безмежне різноманіття сполучень, впорядкованість яких має різні масштаби і різні виміри, а загалом — в одних локалізаціях підвищується, в інших — знижується: при кожних нових «накладках», більшість сполучень середньостатистично повторюються, чим обумовлена перевага «циклічності» над «поступом» у процесах тривалості, але зрідка з'являються елементи вищого, небувалого до цього рівня організації, які стають носіями «*нової якості*»: «тиражуюючи» її з часом у ще більш складних утвореннях, вони забезпечують поступ і збільшення загальної вірогідності високосиметричних сполук.

Природу виникнення дисиметрії добре розкриває ідея П. Т. де Шардена про самопідтримку «*зернистості*» *матерії Універсуму* [19, с. 44–45], яка полягає у тяжінні до рівномірності розподілу впорядкованих цілісностей («зернистості») у просторі, часі й по рівням-масштабам організації. Низка випадкових відхилень від цієї загальної збалансованості й створює дисиметрію, яка стає причиною компенсаційних рухів — тим більш спонтанних і катастрофічних, чим далі від збалансованого стану

умовна «амплітуда» відхилення.

Параметричні передумови слід відрізняти від *провокації* спонтанності, що діє як «*спусковий гачок*» при наявності потенціалу накопичених передумов (дисиметрії). Природа провокації визначається природою середовища, в якому накопичено дисиметрію, це може бути: лавинонебезпечна ситуація; куля на вершині зрізаного конусу, діаметр якої значно перевищує діаметр зрізу; лід чи сніг, що починає танути; перегріта вода; пересичений розчин; клітина в стані мітозу; «революційна ситуація» в суспільстві; «стадія перегріву» в етногенезі; генеза регіональної цивілізації та ін. У такому стані випадкова «*мікрофлуктуація*» провокує зміни *макрорівня* і часто визначає, яким з можливих шляхів такі зміни підуть, тобто динамка елемента визначає на досить тривалий час подальшу долю системи в цілому.

Важливо мати на увазі, що спонтанно можуть виникати локалізації не лише вищої, але й *нижчої* за організацію середовища *складності* — тоді створюються своєрідні «*анти системи*» які, лавиноподібно поширюючись, «з'їдають» впорядкованість середовища, оскільки провокують спонтанне (обвальне) пониження його організації. Прикладами ревербераторів-антисистем є вирії й смерчі; поширення вірусів чи ракових пухлин в більш складному середовищі організму; дія в межах нормальних суспільств «антисистем» Л. Гумільова [5, с. 5], терористичних і кримінальних угруповань та будь-яких інших соціальних груп, що несуть «спрощуючі» стереотипи поведінки — від «класової» чи «расової» ненависті до алкоголізму й наркоманії.

Спонтанні процеси самоорганізації виринають з середовища певну кількість речовини, енергії, інформації (загалом — ресурсу), організуючи цей ресурс у динамічну складну систему, здатну надалі більш чи менш ефективно самостійно підтримувати власну впорядкованість за рахунок обміну з середовищем на свою користь. Такі системи, якими, зокрема є й більшість соціальних систем, отримали назву *дисипативних* а обмін дисипативної системи з середовищем на свою користь І. Пригожин назвав «прокляттям живих систем»: «для підтримки власної впорядкованості жива система змушена руйнувати впорядкованість оточення (зокрема, інших систем)»[10, с. 12].

Дисипативна система — це складна відкрита система, потенційно приречена на дисипацію (розсіяння) в середовищі, з якого вона виокремилася. Потребуючи ресурсів, дисипативна система має бути *відкритою* — тобто споживати ресурс і видаляти носіїв ентропії у процесі обміну з середовищем. Дисипативна система не може жити без цього обміну і, в той же час, цей обмін може її убити при відхиленні від вузько обмеженого сприятливого для системи режиму обміну. І. Пригожин визначив такий сприятливий режим — як *динамічну рівновагу* відкритої системи з середовищем: щоб тривати, система має дотримуватися «параметричної дисципліни» такого обміну. Складні (мультирівневі) дисипативні системи, якими є й соціальні системи, мають і інші важливі властивості:

1. **мультирівневість** внутрішньої організації і «**мультиінерційність**» процесів (взаємодій), формуючих і руйнуючих систему (від умовної статичності до «невловимих миттєвостей»);

2. **відкритість**: здатність до обміну системи (речовиною, енергією, інформацією) з навколишнім середовищем — при збереженні переваги внутрішньої впорядкованості над зовнішньою;

3. здатність бути «**активним середовищем з відновленням**»: наявність у елементів системи автономних механізмів залучення і організації зовнішнього ресурсу у внутрішню впорядкованість системи (за рахунок чого, наприклад, при розпаді системи на макрорівнях її мезо- і мікрорівні зберігають внутрішню системну впорядкованість і «структурну пам'ять», що забезпечує її регенерацію.

4. здатність адекватно реагувати на зовнішні «виклики» різних просторово-часових масштабів — різними засобами на різних рівнях своєї організації, зокрема шляхом:

- **самоуправління** — вибору найбільш адекватної для викликів ззовні поведінки;
- **саморегуляції** — адекватної внутрішньої мобілізації під тиском зовнішніх викликів — на основі незмінної структурної організації;

• **саморозвитку** — прогресивної перебудови внутрішньої організації системи за рахунок актуалізації її потенційних можливостей;

• **поліморфізму** — наявності кількох можливих загальносистемних станів (макростанів-морф), кожен з яких може стати актуальним для системи при її адаптації до різних зовнішніх умов: при актуалізації тих чи інших «морф», система зберігає внутрішню самототожність;

5. **потенційна здатність систем до «навчання**»: все що не руйнує систему, провокує в ній розвиток вищеозначених здібностей адекватно реагувати на зовнішні виклики.

Універсальною соціальною системою у єдності її матеріальних, інтелектуальних і духовних складових є *суспільство*. Поняття суспільство є вихідною категорією суспільних наук: О. Конт розглядав його як функціональну систему, побудовану на солідарності й розподілі праці, основними елементами якої є сім'я, клас і держава. А. Тойнбі визначив суспільство як одиницю дослідження історії, що добре ідентифікується у просторі й часі [19, с. 34]. В множині *суспільств* як родового поняття

А. Тойнбі виділяє два види: *примітивні* суспільства і суспільства — *творці регіональних цивілізацій* (далі *РЦ*). РЦ є найбільшими реальними соціальними системами епохи цивілізації з власними іменами (Шумерська, Єгипетська, Індська, Андська, Православна, Західнохристиянська тощо). Що ж до загальнолюдської цивілізації, то вона переважно весь цей період уявляється явищем віртуальним, але в стані свого становлення.

Суспільства як соціальні системи мають природні й антропогенні системоутворюючі чинники. Антропогенні системоутворюючі чинники — це *культура* — колективний досвід суспільства, завдяки якому воно здатне діяти як свідомий суб'єкт, наділений знаннями, волею, здатністю ставити цілі й прогнозувати, очікувати й досягати певних наслідків. Культура в сукупності головних її складових — *системи цінностей; системи знань; системи регулювання суспільних відносин і мистецтва* — є відносно автономною відкритою динамічною системою, яка утворюється конкретним суспільством, але потім може існувати й після його загибелі, впливаючи на інші суспільства. Культура формується мультирівневим розмаїттям як скороминущих, так і наділених певною тривалістю (інерцією змін) складових: консервативні елементи культури формують *культурну традицію*, яка може мати різні спеціальні складові — етнокультурну, морально-етичну, політико-релігійну, політико-правову традиції: їх співвідношення у культурній традиції конкретної РЦ є характеристикою і специфікою РЦ, і рівня історичної зрілості Людства на час розвитку цього суспільства. *Соціокультурні рефлексії*, на відміну від культурної традиції, є невпорядкованою множиною відображень у колективній свідомості й підсвідомості суспільства його вражень різної тривалості, вони можуть істотно впливати на характер суспільних відносин, формуючи раціонально нерозпізнавані мотивації членів суспільства. Культура й окремі її складові — парадигми, вчення, концепції, теорії, релігії й ідеології — це *концептуальні системи* — наділені системною цілісністю ідеальні віртуальні моделі, які суб'єкт дослідження (тобто ми — як Людство, окремі його спільноти й індивіди) формує в процесі взаємодії з об'єктивною реальністю. Концептуальна система у різних співвідношеннях може поєднувати ознаки дискурсу й нарративу і, в залежності від домінуючого в суспільстві типу культури, може ефективно оволодівати масами за рахунок першого чи другого: *дискурс* розглядається як раціонально усвідомлювана складова концептуальної системи, *нарратив* — як складова, що *взаємодіє* з колективним підсвідомим суспільства, провокуючи, зокрема ті чи інші соціокультурні рефлексії.

Концептуальні системи можуть у різних співвідношеннях поєднувати також онтологічну й деонтологічну складові. Адекватність колективної поведінки суспільства зовнішнім і внутрішнім викликам забезпечується ефективною взаємодією системи регулювання суспільних відносин (переважно деонтологічних) з системою знань (переважно онтологічних). *Деонтологічні* знання — про те, як має бути — містять концептуальні системи, в які організовано інструкції, регламенти, програми колективної й (або) індивідуальної поведінки, регулювання суспільних відносин, включаючи право. Деонтологічні знання є правилами безпосереднього впливу на об'єктивну реальність, тоді як онтологічні знання забезпечують, щоб цей вплив не здійснювався довільно, всліпу.

В межах особливої групи концептуальних систем — *систем регулювання суспільних відносин* у різних співвідношеннях взаємодіють нормативні й оперативні їх складові. Динаміка їх взаємодії як мінімуми дворівнева: з одного боку — поступальний історичний розвиток нормативних системи регулювання є наслідком узагальненого й систематизованого досвіду оперативного регулювання; з іншого — в межах кожного етапу такого поступу нормативні системи є консервативною, усталеною основою для варіативного й швидкого оперативного реагування. Сучасні процеси нормоутворення полягають, переважно, у створенні загальнообов'язкових (юридичних) норм. В історії ж розвитку нормативних систем переважало надання загальнообов'язкового характеру соціальним нормам, усталеним практикою суспільного життя: загальнообов'язковими (юридичними) нормами ставали ті правила й засоби регулювання, предметом яких були відносини, найбільш важливі для суспільства в цілому, або для його домінуючих верств. У конкретній культурно-правовій традиції того чи іншого суспільства системи регулювання могли бути більш чи менш вдало формалізованими й узагальненими, зафіксованими на носіях чи існуючими в усній традиції, в той чи інший спосіб інституціалізованими — в залежності від зрілості юридичної техніки, відносного значення тих чи інших джерел, владно-політичної організації суспільства і т. ін.

Оперативні системи — як системи прямого й швидкого управління — включають засоби безпосередніх відгуків на різноманіття викликів об'єктивної реальності в сфері їхньої компетенції. Істотно оперативними можуть бути: політична система, військо, адміністрація, корпорація, екіпаж великого транспортного засобу, антитерористичний підрозділ, загін рятувального чи технічного призначення тощо; специфічну оперативно-нормативну систему складають суди, частина з яких історично від-

окремилася від військово-адміністративних систем управління, і у яких частково відбувається вирішення конкретики, частково — застосування й навіть створення норм — як нормативних формул узагальненого досвіду. Хоч оперативне управління має базуватися на усталеній нормативній системі, керуючись нею й застосовуючи її, проте необхідність оперативного реагування на конкретику реалій вимагає спеціальних норм (професійного вишколу, професійної етики, оперативних повноважень тощо), які покладають на уповноважену особу право й обов'язок на власний розсуд ефективно реагувати на ситуацію в межах приписів загально-нормативного характеру.

Соціальні системи, включаючи й Людство, є системами дисипативними, отже змушеними постійно здійснювати роботу проти ентропії, обмінюючись ресурсом з навколишнім середовищем. Оскільки антропогенна складова (культура) є основоположним системоутворюючим чинником сучасних соціальних систем, то параметрична дисципліна культурного обміну має вирішальне й до цього часу не усвідомлене значення для виживання соціальної системи.

Поняття соціальна й культурна динаміка, висвітлене у фундаментальній праці американського соціолога російського походження П. Сорокіна [16] в широкому сенсі є *історією*, але не в прогресистському однолінійному вимірі, а з врахуванням таких історичних параметрів як: характер протікання (катастрофічний чи поступальний); напрями, типи й масштаби соціальних змін; і, головне, аксіологічна (чи есхатологічна) основа історії — місія Людства Розумного на Землі й у Всесвіті.

П. Сорокін розглядає соціальну й культурну динаміку як різномасштабні *флуктуації* — чергування альтернативних тенденцій у динаміці соціальних систем. Флуктуаційна динаміка у природі має універсальний характер і забезпечує мінімізацію ресурсозатрат при подоланні системою спротиву середовища (рух галсами проти вітру чи течії, спіральне зростання рослин проти сили тяжіння тощо). Флуктуації в соціальних системах — це чергування домінант одного з двох альтернативних станів-морф, які система більш чи менш гармонійно поєднує у своїй цілісності: поліморфізм соціальних систем, у миттєвому зрізі втілено у соціальній стратифікації, а в часі (в динаміці) — у чергування таких протилежних соціальних явищ як, наприклад: ідеаціальний і чуттєвий тип культури; егалітаризація й елітаризація громадської думки; вестернізація й орієнтація геополітики чи культурних смаків; втручання держави у економіку й лібералізм; революція й стагнація; конфліктуалізм і солідаризм і т. п.

Однак, попри свою універсальність, флуктуаційна (циклічна) модель не може відобразити ні *поступальну складову* соціальної динаміки, ні природу соціальних систем як систем *дисипативних*, ні специфіку *спонтанного системоутворення*. Всі ці складові узгоджує елементарний алгоритм становлення дисипативних систем — *діалектична тріада розвитку* [13, с. 21; 14, с. 67-68, 73-75]. Тріада оперує не двома, як флуктуаційна модель, а *трьома* послідовними станами системи, що в своєму становленні проходить три відповідні стадії: *тезу*, *антитезу* й *синтез*: *теза* — утворення системи — спонтанний вибух, виокремлення з середовища нового явища, яке в стані еволюційної рівноваги, ефективно реалізує свій первинний потенціал; *антитеза* — реакція середовища (після вичерпання системою її первинного потенціалу) — спрямована на повну дисипацію системи (яка, однак, латентно продовжує існувати на рівні своїх елементарних утворень, наділених пам'яттю); *синтез* — відродження, нова збірка системи і тривалий, потенційно безкінечний її розвиток у стані динамічної рівноваги з середовищем.

Синтез, однак, рідко може залишитися тим чим він є — станом стагнації: суперпозиції різноперіодичних циклів генерують нові збудження, які швидко перетворюють стадію синтезу на тезу нової діалектичної тріади: саме ці обставини і надають флуктуаційного вигляду соціальній і культурній динаміці, проте в безкінечного чергування напрямів руху маятника історії, той ніколи не повертається на одне й те саме місце.

Діалектичною тріадою досить ефективно описуються: розвиток регіональних цивілізацій і етносів, світових релігій і революцій, інших соціальних явищ-систем. Розвиток глобальної цивілізації являє собою також діалектичну тріаду розвитку *трьох поколінь* регіональних цивілізацій А. Тойнбі [14, с. 5-8].

П. Сорокін, виходячи з провідної ролі культури в організації суспільства, розкриває історію цивілізації як послідовність виникнення *трьох типів культури* (ідеаціального, чуттєвого й ідеального), які також утворюють діалектичну тріаду. Найбільш давнім є *ідеаціальний* (теза); з античності розвивається альтернативний йому — *чуттєвий* (антитеза); і лише у XX ст. виявлено синтетичний — *ідеальний* тип культури [16, с. 22-23].

Поява чуттєвого типу культури відбулася як біфуркація, що оновила всі вчення, що існували в епоху античності, умовно розділивши їх на містичні й матеріалістичні (чуттєві). Чуттєвий тип культури — як сукупність вчень, що тяжіли до матеріалістичного світогляду, не витіснив попередній ідеаціальний тип — ці два типи й нині співіснують, по-різному локалізуючись у регіональних суспільствах різних епох. Культура окремого суспільства, як реальний феномен, є суперпозицією багатьох ку-

льтурних полів різного часу, найбільш масштабним з яких є тип культури . Поліморфізм, як наслідок суперпозиції, зазвичай укрупнюються в суспільстві до домінуючої (А) й опозиційної (сукупність всіх не-А) форм суспільного життя, і там, де домінують форми чуттєвого типу, в опозиції знаходяться форми ідеаціального (окремі релігійні общини, секти тощо) і навпаки, там, де панує ідеаціальний тип – знаходяться вільнодумці , еретики та ін. опозиційні до панівної ідеології групи й індивіди.

Ідеальний тип культури тільки-но набуває поширення і являє собою **синтез**, що поєднує найкращі риси ідеаціального й чуттєвого типів. П. Т. де Шарден вважає становлення світогляду, побудованому на синтезі матеріалістичного й ідеалістичного світосприйняття, найважливішою ознакою сучасності — як часу, перехідного до нової ери [17, с. 35].

Загальний діагноз передумов до змін знаку соціально-культурної флуктуації й, відповідно, загрози спонтанних змін — **нелінійне зростання ентропії в системі**. Отже головним питанням регулювання динаміки соціальних систем (як систем дисипативних) є контроль над зростанням в них ентропії. Флуктуації й спонтанні процеси — явища для суспільства потенційно небезпечні, але суспільство може навчитися їх контролювати, зокрема: підтримувати зручні амплітуди флуктуацій, зменшувати негативні наслідки спонтанних змін, провокувати їх тоді, коли це найменш небезпечно, зрештою, забезпечувати готовність населення до змін, якими б вони не були.

Зростання ентропії в соціальних системах може мати досить різні причини: по-перше — зниження у самій системі відсотку **носіїв впорядкованості** (від зменшення позитивних думок і загальної культури окремих індивідуумів — до організованого тиску на верстви населення, покликані бути носіями знань і духовності, або штучної стимуляції у суспільстві невігластва); по-друге — зростання відсотку **носіїв ентропії** (від фізичної кількості імпортованих і доморощених осіб-носіїв ентропії — до імпорту насиченого деструктивом інформаційного шуму); по-третє — порушення механізмів **видалення носіїв ентропії**, причиною чого, може бути, наприклад, корумпованість органів, на які покладено турботу про таке видалення, зниження можливостей усувати ентропію за рахунок розвитку естетичної складової публічного життя населення (правильної організації дозвілля, забезпечення роботи соціальних служб, мережі естетичного виховання, психологічного розвантаження) тощо.

Одним з поширених видів зростання соціальної ентропії є феномен **дифузії влади** — довільна тенденція до концентрації владних повноважень виконавчою гілкою влади, ширше — будь-якими інститутами оперативної дії . Причина цих та інших довільних процесів в державній владі — відсутність концепції співвідношення **управління зверху** й **самоуправління**. Загальний принцип зрозуміло: **управління зверху** виправдовує себе лише в оперативних ситуаціях, **самоуправління** — має завжди діяти там, де при винесенні загальнообов'язкових рішень є час врахувати інтерес і волю всіх, кого ці рішення стосуються . Проблема полягає у визначенні критеріїв і параметрів ефективного зворотного зв'язку і підтримки правильних співвідношень цих інститутів регулювання: **оперативно-наказного** — з одного боку і **нормативно-громадського** — з іншого, для чого потрібна належна методологія моделювання соціальної динаміки й моніторинг спеціальних сценаріїв впливу на цю динаміку різних концептуальних систем і довільних чи свідомо спровокованих соціокультурних рефлексій.

Моделювання й моніторинг сценаріїв динаміки соціальних систем – питання технічного характеру. Але будь-який поступ в розвитку засобів і технологій не здатен зупинити зростання кризових явищ, коли суспільство втрачає спільне усвідомлення **генеральної мотивації** — сенсу життя окремої людини й діяльності соціальних систем з їх спеціалізованими — освітньо-виховною, інформаційно-науковою, політикою, економікою, та ін. підсистемами. Ще М. Вебер вказував, що **соціальна дія** має бути наділена **сенсом** [4, с. 104]. Наявність сенсу, змісту — є головним критерієм людськості , соціальної системи: втрата суспільством і його членами усвідомлення сенсу їх буття швидко перетворює суспільство на біологічну і далі — механічну систему, хоч по формі воно й лишається певний час системою соціальною. Сам же зміст (генеральна мотивація) життя кожної людини й людських спільнот — є той самий, що й загальний сенс виникнення Людства на планеті Земля і у Всесвіті: бути впорядковуючою, гармонізуючою, духовною силою Всесвіту.

Висновки. Сучасний вибір Людства є і його основною проблемою, і шансом. За П. Сорокіним — це вибір між архаїчним і принципово новим типом культури, але тип культури — це комплексне явище, де всі його складові взаємопов'язані й гармонізовані, і зміна типу культури — це взаємопов'язані зміни всіх його складових: не можна очікувати світлого майбутнього, не змінюючи в самому собі елементів минулого.

Вибір подальшої долі майбутніх поколінь на наступні тисячоліття (мегафлуктуація) здійснюється на рівні мікрофлуктуацій — безлічі виборів кожною окремою людиною в кожній більш-менш важливій ситуації — належної поведінки, слів, думок, які б діяли за, а не проти майбутнього Людства. Це непосильний тягар для більшості індивідів сучасного населення Планети. Тому Людство Розумне в короткий час повинно навчитися діяти як єдине ціле, для чого вкрай важливим є формування глоба-

льного позитивного кооперативного ефекту — через процеси резонансу, гармонізації з думками, концепціями й діяльністю індивідуумів, соціальних груп і рухів Планети, які вже мислять, говорять і діють во спасіння всього Людства. Важливу роль тут могли б відіграти засоби комунікації, які все ще не гідні своєї потенційної ролі у майбутньому міжнародному порядку, один із вимірів якого розглядається як інформаційне суспільство [1, с. 96-97; 8]. Інформаційне суспільство можливе лише при умові, що інформація юридично буде визначена по-перше — як загальнодоступний ресурс і, по-друге — як одна з вищих цінностей людства. Саме в цих якостях інформація має отримати спеціальні норми й механізми захисту — як від прямого викривлення, так і від забруднення інформаційним шумом. Особливого захисту інформації від фальсифікації й шумів потребують наука, освіта й публічні засоби масової інформації. Натомість замість інформаційного суспільства, маємо лише інформаційний шум, який нині є чи не основним чинником зростання ентропії у сучасних суспільствах.

Щоб не загинути, суспільство, як дисипативна система, має здійснювати постійну роботу проти зростання ентропії. Спеціальний варіант закону довольного зростання ентропії — **закон соціальної ентропії** можна сформулювати таким чином: Динаміка суспільства, в якому не проводиться належна робота з підтримки генеральної мотивації (сенсу) людського буття, має тенденцію до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок нелінійного зростання локальних хаотичних процесів прийняття в якості головної мети — окремих засобів і механізмів її досягнення.

Робота проти зростання соціальної ентропії може забезпечуватися свідомою підтримкою сенсу життя кожної людини й діяльності кожної соціальної інституції. Цю аксіологічну роботу, в свою чергу, повсякчасно здійснює антропогенний системотворчий чинник суспільства — **культура**, включаючи всі її складові: систему цінностей, систему знань, систему рулювання суспільних відносин і мистецтво, які мають бути тісно взаємопов'язані і потребують належної пошани й турботи з боку суспільства.

Сенс життя людини й суспільств добре формалізується — в якості головної константи (аксіологічного інваріанту) культури як концептуальної динамічної системи — **принципом відношення Людини до Людини І. Канта: Людина не може бути знаряддям — тільки метою**. Відповідність всіх складових культури цьому принципу, підпорядкування їхньої діяльності мотивації, коротко визначеній у принципі, попереджатиме зростання в суспільстві ентропії. Не менш важливою умовою є дотримання цього принципу й на особистому рівні: кожна особа в собі чи будь-якій іншій особі повинна шанувати й підносити Людину, уникаючи всього, що її принижує. Відповідно й система захисту прав Людини має відстоювати саме права Людини, відокремлюючи їх від прав, що посилюють в Людині тваринну її складову. Відповідно, всі соціальні системи — від родини до Людства в цілому — повинні будуватися в тому маловірогідному, але високогармонійному режимі, який максимально забезпечуватиме розвиток в кожній особистості належних рис, відповідних високій місії Людства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Редакторы: Е. С. Ивашкина, В. Г. Деткова. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА*М-НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. Серия Синергетика в гуманитарных науках. – М.: Знание, 2007. – 216 с.
4. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння // Соціологія. Загальноісторичні аналізи / Пер. з нім. О. Погорілий. – К.: Основи, 1998. – С. 104-157.
5. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Наука, 1989. – 325 с.
6. Кант И. Сочинения в шести томах. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.
7. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 1112 с.
8. Окинавская Хартия глобального информационного общества. Прин. 22 июля 2000 г. лидерами стран G8 // www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html
9. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 845 с.
10. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
11. Пьянкова С. Д. Нелинейность развития как психологический феномен и литературный мотив // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2009. – № 1(3). – URL: <http://psystudy.ru>
12. Радзивилл А. А. Три уровня равновесия как условие бескризисного развития реальных геосистем // Тезисы конференции. – Варна, 1988. – С. 9-11.
13. Радзивилл О. А. Історія держави і права зарубіжних країн: Консп. лекцій. – К.: КиМУ, 2005. – 231 с.
14. Радзивилл О. А. Історія держави і права ранніх цивілізацій: Консп. лекцій. – К.: КиМУ, 2006. – 230 с.

15. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. История политической думки / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
16. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
17. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
18. Тихомиров П. В. Вечный мир в философском проекте Канта: По поводу международной мирной конференции // Богословский вестник. – 1899. – Т. 1. – № 3. – С. 402-434 // http://az.lib.ru/t/tihomirow_w/text_0160oldorfo.shtml
19. Тойнби А. Дж. Постыжение истории. – М.: Айрес-Прес, 2004. – 640 с.
20. Хакен Г., Хакен-Крелль М. Тайны восприятия / Пер. с нем. А. Р. Логунова. – М.: Институт компьютерных исследований, 2002. – 272 с.
21. Цивилизационные модели современности / Ю.М. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю.В. Павленко и др. – К.: Наукова думка, 2002. – 632 с.
22. Шубников А. В., Копчик В. А. Симметрия в науке и искусстве. – М.: ИКИ, 2004. – 560 с.

Радзивилл А. А. Динамика социальных систем как вызов системам регулирования общественных отношений / Институт международных отношений Национального авиационного университета.

В статье обобщены рабочие результаты автора по исследованию закономерностей динамики обществ – как социальных мультиуровневых, диссипативных, динамических систем под воздействием разномасштабных флуктуаций, а также значение и характеристики влияния на них концептуальных, в частности концептуальных деонтологических систем, сформированных как в пределах, так и за пределами обществ.

Ключевые слова: социальные системы, общественные отношения, система регулирования общественных отношений.

Radziwill A. A. Dynamics of social systems as a challenge to systems of regulation of public relations/ Institute of International Relations National Aviation University.

In article summarized author's preliminary results on research of regularity of social activity – as fluctuating movement of multileveling, dissipating openable social systems. Also significance and characteristic of influence over society of conceptual, in particular, conceptual deontology systems, created as inside, as outside of them, was estimate.

Key words: social systems, social relations, regulation of social relations.